© Studia methodologica, ISSN 2307-1222, No. 40. 2015

Studia methodologica 2015; (40)

ЕСТЕТИЧНИЙ КОД ЛІТЕРАТУРНОГО ЕТЮДУ (НА ПРИКЛАДІ МАЛОЇ ПРОЗИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО)

Антоніна Лахманюк

Аспірантка, кафедра теорії і методики української та світової літератури
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
(**УКРАЇНА**), 46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, каб. 82,
e-mail: pateruk@ukr.net

ABSTRACT

The article investigates the aesthetic code in the genre of literary sketches an example of short prose M. Kotsubynsky. Features of this genre can be traced in other areas of art: painting, fine arts and music. Attention is focused on the aesthetic effects these works: "Blossom apple", "Unknown", "Doll".

Keywords: genre, etude, aesthetic code, aesthetic effect, reader.

Стаття присвячена дослідженню естетичного коду у жанрі літературного етюду на прикладі малої прози М. Коцюбинського. Особливості цього жанру простежуються також в інших сферах мистецтва: живопису, малярстві, музиці. Увага зосереджується на естетичних ефектах наступних творів: “Цвіт яблуні”, “Невідомий”, “Лялечка”.

Ключові слова: жанр, етюд, естетичний код, естетичний ефект, читач.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Прагнення митців стисло відбити епічні простори життя й мікросвіт особистості диктували змішування жанрових форм [7, с. 247]. Відповідно виникали нові особливості творення. Про взаємопроникнення жанрів слушно зауважує російський письменник і літературознавець – Віктор Шкловський: «Жанри стикаються, як крижини під час криголаму, вони тороcяться, тобто утворюють нові сполучення, які виникають із єдностей, що існували раніше. Це наслідок нового переосмислення життя… Злами жанрів відбуваються для того, щоб у зрушенні форм виразити нові життєвідношення» [9, с. 266-267].

В літературознавчій енциклопедії знаходимо таке трактування: «Жанр – тематичний, технічно усталений тип художньої творчості, специфічний для кожного різновиду мистецтва, який визначається своєрідністю зображення» [3, 364]. Жанри змінюються, вдосконалюються і набувають, таким чином, нових ознак.

Особливим жанром, що увібрав в себе риси різних мистецтв, постає етюд. За літературознавчим словником-довідником – «етюд *(фр. etude – вправи, вивчення)* – в малярстві, графіці, скульптурі – твір, що має на меті глибше освоєння митцем зображуваної натури» [4, с. 252]. Тобто ми можемо говорити про картини-етюди, про музичні вправи, про художні начерки, про короткі театральні постановки тощо. Але існують ще безсюжетні літературні твори, які теж назвали етюдами і які захоплюють читача неочікуваними ефектами. Тому нас будуть цікавити особливості розвитку етюду в літературі. **Мета дослідження** – простежити естетичний код літературного етюду, визначивши його окремі ефекти на прикладі малої прози Михайла Коцюбинського.

ОСНОВНИЙ ВИКЛАД

Оскільки термін поширився в різних сферах, то можна визначити такі його види:

музичний етюд – інструментальна п’єса невеликого обсягу, яка призначається для вдосконалення техніки гри на музичному інструменті (творці: К. Черні, Ф. Шопен, Р. Шуман, Ф. Ліст, К. Сен-Санс, К. Дебюссі та ін.);

малярський етюд – художній твір, виконаний з натури, що дозволяє художнику вивчити і обробити який-небудь зображальний мотив (російські представники пейзажного етюду: А. Саврасов, І. Левітан, І. Шишкін, Н. Рерих, М. Нестеров, К. Коровін та ін.);

скульптурний етюд – твір, виконаний з натури з метою її вивчення в процесі роботи над скульптурою (відомий скульптор пластичного етюду – Г. Шульц);

театральний етюд – вправа, яка служить для розвитку та вдосконалення акторської техніки і яка складається з різних сценічних дій, імпровізованих чи заздалегідь розроблених викладачем;

танцювальний етюд – відпрацювання певного танцювального руху для ніг чи рук;

шаховий етюд – один з видів шахової композиції, в якій одній із сторін пропонується виграти або зробити нічию без зазначення кількості ходів;

літературний етюд – невеликий за обсягом твір, присвячений окремому питанню чи проблемі. [1].

Відомо, що французький термін «етюд» виник приблизно у XVIII ст. (розквіт як музичної форми припадає на 2 пол. XIX – поч. XX ст.). Найширше застосування виявилось в музиці та живопису. Взаємопроникнення зі сфери в сферу зумовило нові особливості цього жанру. У музиці, зокрема, визначають такі причини його розвитку:

- виникнення фабрик з виробництва фортепіано;
- поява молоточкового фортепіано та його популярність;
- експерименти з формами інструмента;
- блискучий та віртуозний стиль гри;
- збірники етюдів і вправ для розвитку техніки [1].

Малярські етюди теж мали вагоме значення. У процесі роботи над великою картиною художник може виконати безліч етюдів, які згодом набувають самостійного значення і цінності.

В літературу етюд прийшов з живопису та музики. Василь Фащенко називає інтеграцію жанрів «мистецькими химерами» [7, с. 243]. В період синтезування прози (30-80 рр. XIX ст.) серед таких химер він називає: «романи у новелах», «новели-повісті», «романи в бувалицях», «повісті етюдів», «романи-сюїти», «пастелі», «фрески» тощо. За словами дослідника, етюд виникає в «музичних» та «малярських» трансформаціях тоді, коли з оповідання виділяється новела. Своє повне утвердження жанр здобуває в XX ст.

Звернемося до семантики: етюд в літературі – «невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру» [4, с. 252]. Слід сказати, що це визначення не є повним. Тож виникає необхідність простежити усі особливості.

Літературний етюд поширився в прозі (М. Коцюбинський: «Лялечка», «Цвіт яблуні», «Невідомий»; В. Стефаник: «Три зозулі з поклоном»; Гр. Тютюнник), драматургії (Леся Українка: «Йоганна, жінка Хусова» та, на думку Ю. Левчук [42], драматичними етюдами є ще такі твори письменниці – «Одержима», «Вавілонський полон», «На руїнах», «В катакомбах»; І. Франко: «Кам'яна душа», «Будка ч. 27»), поезії (І. Драч). Особливості драматичного етюду у творчості О. Пушкіна, І. Франка та Лесі Українки досліджує Юлія Левчук. Аналізуючи твори письменників, вона виділяє формальні і змістові ознаки вказаного жанру:

- стислий, концентрований сюжет;
- одна сюжетна лінія;
- невеликий обсяг твору;
- незначна кількість персонажів (від двох-трьох до п'яти-шести);
- напружені колізії, що часто призводять до трагічної розв'язки;
- в основі лежить одна проблема;
- гострі конфлікти, що також виражаються на рівні внутрішнього світу героя;
- головний герой вирізняється особливими рисами характеру, часто суперечливими;
- динамічність розвитку подій (фабули);
- яскрава афористичність в думках персонажів [2, с. 85-86].

З перелічених рис очевидно, що прозовий етюд має чимало спільного з драматичним.

Таким чином, щоб охопити повноту розуміння етюду, пропонуємо таке визначення: це невеликий за обсягом, фрагментарний твір, що фіксує певний момент настроєвого характеру, не має конкретного сюжету, за допомогою авторських прийомів відтворює внутрішній стан особистості, викликаючи в читача відповідний естетичний ефект.

Жанр етюду в прозі найяскравіше проявляється в творчості Михайла Коцюбинського. Інші авторські визначення – образок, шкіц, акварель – поряд з етюдом вважають термінологічними синонімами. Імпресіоніст надав жанру новаторського спрямування. Його цінність криється в емоційному багатстві, в безпосередніх враженнях, в особистісній щирості. В етюдах письменник розвиває свою вільну творчу манеру, колористичну розмаїтість. Саме етюдам властива інтимність та ліричність. При створенні цього невеликого фрагменту автор ставить перед собою завдання – побачити і передати увесь комплекс вражень: кольорів, звуків, окремих деталей, почуттів, емоцій, переживань тощо. Тому справжній новатор повинен відчувати кожен момент, аби відтворити задумане. Уважне ставлення до свого витвору відкриває нові можливості для читацького сприймання – кожного разу інші реакції. Буває таке, коли читача ставлять взагалі в неочікуване становище, викликаючи, наприклад, в нього ефект невизначеності (етюд «Невідомий»). Естетичні ефекти можуть бути різноманітними, залежно від літературних прийомів автора. Виникає необхідність поговорити про важливість впливу цих ефектів на читацьку рецепцію.

Візьмемо до прикладу три етюди Михайла Коцюбинського («Цвіт яблуні», «Невідомий», «Лялечка») та спробуємо довести запропоновану гіпотезу. У «Цвітові…» письменник творить своєрідний імпресіоністичний колорит, який відкриває для читача сфери чуттів, пам'яті та мислення. Реципієнт поринає в простір розповідача і мусить зрозуміти його позицію. Важке емоційне навантаження, побудоване на контрастах кольору та звуку, підсилює напругу і доводить адресата до катарсису. Творча манера Михайла Коцюбинського та його імпресіоністична техніка в цьому творі визначається взаємодією ритму та смислу, ліричного переживання та його інтонаційної моделі. Рецепція читача спрямована на імпресіоністичне влаштування тексту. Він поступово сприймає побудовану наратором модель світу. Фіксування всіх подій в пам'яті переносить головного героя в інший віртуальний світ – світ творчості. Горе, яке сталося, – матеріал для майбутнього шедевру. Однак цей дивний стан трансформації, за яким читач не може остаточно визначити конкретних дій персонажа, наштовхує на виокремлення **ефекту невирішеності.**

Потік свідомості у "Невідомому" фокусує враження, емоційні відчуття, ретроспекції та уявлення. Протилежні ракурси спрямовують думки адресата в хибний бік. Оскільки автор і не засуджує, і не виправдовує свого героя, в читача складається **враження невизначеності.** Естетичний об'єкт зачіпає органи чуттів, малюючи образи, вони в свою чергу викликають почуття, а почуття – емоції. Імпресіоністична техніка Коцюбинського для створення задуманого ефекту побудована за допомогою таких прийомів:

- чергування контрастів;
- нанизування образів;
- вкраплення малярства;
- одночасне застосування звуку і кольору;
- внутрішній монолог ліричного героя за допомогою "потоку свідомості";
- використання ретроспекції;
- недомовленість, уривчастість та обірваність фраз;
- нагнітання різнорідних запитань (риторичних і безсенсових);
- використання пунктуації як поетичних фігур.

Якщо етюд «Цвіт яблуні» демонстрував нам градаційне нашарування подій, що вели до піку збудження емоцій, то в «Невідомому» все по-іншому. На кожному рівні кожен ракурс спрямований на викликання ефекту емоційної невизначеності, констатованої внутрішніми почуттями та переживаннями.

Найцікавіші естетичні ефекти можна простежити в етюді "Лялечка". Внутрішній світ персонажа в авторському баченні досягається використанням різних імпресіоністичних

прийомів: кольористики, контрастів, образів-символів, художніх деталей та засобів, наскрізних мотивів тощо. Сприйняття навколишнього світу відбувається шляхом селекції і трансформації в своїй уяві певних речей і передачі від них вражень. Михайло Коцюбинський намагається викликати в читача ті емоції і почуття, які переживає герой. Читач вгадує процеси і малює майбутні події. Загалом твір пропонгує так звані **сюжети-сценарії**, за якими ми можемо інтерпретувати всю історію. Розповідач (головна героїня — Раїса) приміряє роль – читач змінює сценарій. І так продовжується до кінцівки, аж поки читачу стає зрозуміло: примірка ролей не вдалася, в результаті – повна особистісна нереалізованість (самотність, неприкаяність, загубленість). На основі дослідженого спостерігається **ефект незавершеності**, який досягається вибором різних сценаріїв. Це знову ж таки відсилає до жанрової специфіки: саме етюд може бути фрагментарним, нецілісним, недовершеним. Михайло Коцюбинський сміло користується власним жанровим визначенням. А ще констатуємо те, що адресат переживає когнітивний дисонанс, оскільки його очікування не справджуються.

Вважаємо, що головна особливість етюду виявляється в наступному спостереженні: попри будь-яку читацьку реакцію, викликану відповідним естетичним ефектом, найбільша увага зосереджується на **незавершеності твору.** І ми не говоримо про обсяг чи незакінчену думку письменника. Якраз навпаки – автор прагнув саме так втілити оригінальну ідею, змусивши реципієнта пережити ряд емоційних зрушень. І саме Михайло Коцюбинський – тонкий майстер в творенні естетики жанру малої прози. Дослідження наративно-рецептивних стратегій етюду, а також вияв читацьких реакцій в імпресіоністичній творчості письменника дало підстави для кращого розуміння індивідуального стилю автора.

ВИСНОВКИ

Таким чином, маємо всі підстави вважати літературний етюд особливим жанром, що має естетичний код, який в свою чергу працює на окремий естетичний ефект (в нашому випадку: **незавершеність, невирішеність, невизначеність, недоокресленість** і т. д.). Ефектів може бути достатньо, все залежить від індивідуальних задумів автора та його безпосереднього орієнтування на читача. Адже головне завдання – змусити адресата прожити викладену історію, викликаючи усі емоції та почуття його душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боброва Л. А. Жанр этюда в искусстве [Електронний ресурс] / Л. А. Боброва. – Режим доступу: http://festival.1september.ru/articles/593026/.
2. Левчук Ю. О. Драматичний етюд: до проблеми жанру // Філологічні науки. Літературознавство. – 2012. – №13. – С. 81-86.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – Т. 1. – 608 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
5. Наливайко Д. С. Література в системі мистецтв як галузь порівняльного літературознавства // Слово і час. – 2003. – №5. – С. 10-18; №6. – С. 7-19.
6. Наливайко Д. С. Теорія літератури й компаративістика / Д. С. Наливайко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – 337 с.
7. Фащенко В. В. Жанрова диференціація та взаємопроникнення // В. В. Фащенко. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії. – Одеса: Маяк, 2005. – С. 243-255.
8. Фащенко В. В. Типи новел і формування течій // В. В. Фащенко. У глибинах людського буття: Літературознавчі студії. – Одеса: Маяк, 2005. – С. 255-275.
9. Шкловский В. Повести о прозе: В 2 т. – М., 1966. – Т. 2. – 630 с.